

oto
švajcer

**prinove
u slikarskom
opusu
huga
hötendorfa
i adolfa
waldingera**

Slikarski opus dvojice najpoznatijih slavonskih pejzažista prošlog stoljeća, Huga Hötendorfa i Adolfa Waldingera, nije velik: onaj prvoga broji tridesetak ulja i oko stotinjak crteža olovkom, perom i akvarela; broj Waldingerovih ulja još je manji, svega desetak slika, a crteža olovkom i ugljenom oko 200.

Taj relativno mali broj uljanih slika začuđuje posebno kod Hötendorfa, jer je Iso Kršnjavi,¹ koji je prve pouke o slikanju primio upravo od Hötendorfa, osim pedagoških vrlina isticao i Hötendorfovu veliku marljivost, a Bösendorfer, jedan od prvih istraživača Hötendorfa, ostavio nam je podatak da je bio pretrpan poslom, da je mnogo radio za slavonske velikaše i bogatije građane i da je jedva stizao posvršavati sve te poslove.² Prema tome, može se s pravom pretpostaviti da je Hötendorfov opus mnogo veći i opsežniji i da je k nama stigao samo manji dio. Razlog tome nesumnjivo je u činjenici da su njegove slike bile pretežno u privatnom posjedu, da su ostale neregistrirane, a smjenom generacija, raseljavanjem i smrću vlasnika u tijeku decenija mnoge su nestale, prešle granicu zemlje, pa su za nas pretežno i izgubljene. Zameo im se trag.

Kod Waldingera je situacija nešto drukčija. Za razliku od Hötendorfa koji je živio u razmjerno sređenim materijalnim prilikama, jer mu je mjesto učitelja u Gradskoj risarskoj školi u Osijeku omogućilo stalan prihod, čemu se još pridružio i prihod od slikarstva, koji mora da i nije bio sasvim beznačajan, Waldinger je živio u mnogo skromnijim materijalnim uvjetima, često pritisnut neimaštinom i bijedom, neprestano u borbi za opstanak, što se odrazilo i na njegov slikarski rad, ne doduše u kvalitativnom ali svakako u kvantitativnom pogledu. Nije imao ni svoj atelijer, te mu je slavonska šuma bila atelijerom, kako bi sam govorio, u čemu nazrijevamo njegov entuzijazam za šumu, ali i blagi prizvuk ironije prema vlastitom materijalnom položaju.

U takvoj situaciji, kad raspoložemo malim fondom djela tih slikara, svaka je prinova pomalo ot-

kriće i doprinos upotpunjavanju njihova likovnog profila i opusa. Prinove o kojima je ovdje riječ odnose se na tri ulja Huga Hötendorfa i jedno ulje Adolfa Waldingera. To su: »Noćne straže«, »Pejzaž s ruinom« i »Suton« od Hötendorfa, te »Kapela sv. Bartolomeja na Königsseeu« od Waldingera.

»Noćne straže« (ulje na platnu, 85 × 69cm, sign. l. d. »Hötendorf 1850«, vlasništvo Paje Kanižaja, Zagreb) zapravo su noćni pejzaž s figuralnom štafažom. Slika je vertikalnog formata i na njoj vladaju goleme tamne krošnje drveća, koje su zauzele velik dio površine, ostavljajući tek manji prostor za noćno nebo i horizont, što se zamračen nazire duboko u pozadini. Mir noćne tišine narušava prizor u prednjem planu, grupa vojnika pokraj vatre. Scena je dinamična: jedni stoje, drugi sjede, neki čiste puške, a jedan od vojnika razgovara sa čobaninom koji se tu našao i okrenut nam je leđima. Vatra se rasplamsala, u igri svjetla i sjene razabiru se markantna lica vojnika. Na slici se vidi još nekoliko vatara, koje se gube u dubinskim planovima.³

Hötendorf je u brojne svoje pejzaže unio figuralnu štafažu, ljude i životinje. Premda istaknuta u prednji plan slike, skupina vojnika na »Noćnim stražama« ima također samo štafažni karakter i narativno obilježje. Ali osim toga, sama vatra, njezin plamen, upravo optički učinak crvenila ukazuje na jednu Hötendorfovu sklonost, to jest sklonost slikanju takvih učinaka, a došla je do izražaja upravo te 1850. godine, kad uz ovu sliku nastaje i slika »Krajobraz u sutonu«, na kojoj je efekt crvenila još jače naglašen. Na toj je slici Hötendorf upravo fasciniran crvenom bojom, koja u sutonskoj rasvjeti širi svoju rumenu svjetlost po fragmentu neba, zaodjenutog u mrko-smeđe olujne oblake, i još se jednom reflektira u močvari i na terenu sprijeda. »Noćne straže« taj efekt svode na uži sektor, ali i ovdje se očituje Hötendorfova zadivljenost njime.

Izvorište toj sklonosti moramo potražiti još u Hötendorfovu školovanju u Beču. Noćne vatre i požari, osvjetljenja u tami, rumeni zalasci sunca,

3

Vraća li se tom slikom Hötendorf na burnu 1848. godinu, koja je ostavila traga i u Slavoniji? Predočuje li slika prizor iz te godine, noćne straže pri odmoru, prije ili poslije okršaja? Sjećanje na 1848. godinu već se jednom pojavljuje u Hötendorfovu opusu, naime na gvašu s nazivom »Iz 1848. godine« u Grafičkoj zbirci Sveučilišne knjižnice u Zagrebu. To je dakako samo skica, studija, na kojoj je prikazano nekoliko vojnika pri odmoru, do kojih leži tijelo mrtvog vojnika, a u pozadini se odigrava okršaj oko jednog naselja s crkvicom na brežuljku.

¹ Iso Kršnjavi: Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba. Iz mojih zapisaka. Hrvatsko kolo, Zagreb 1905.

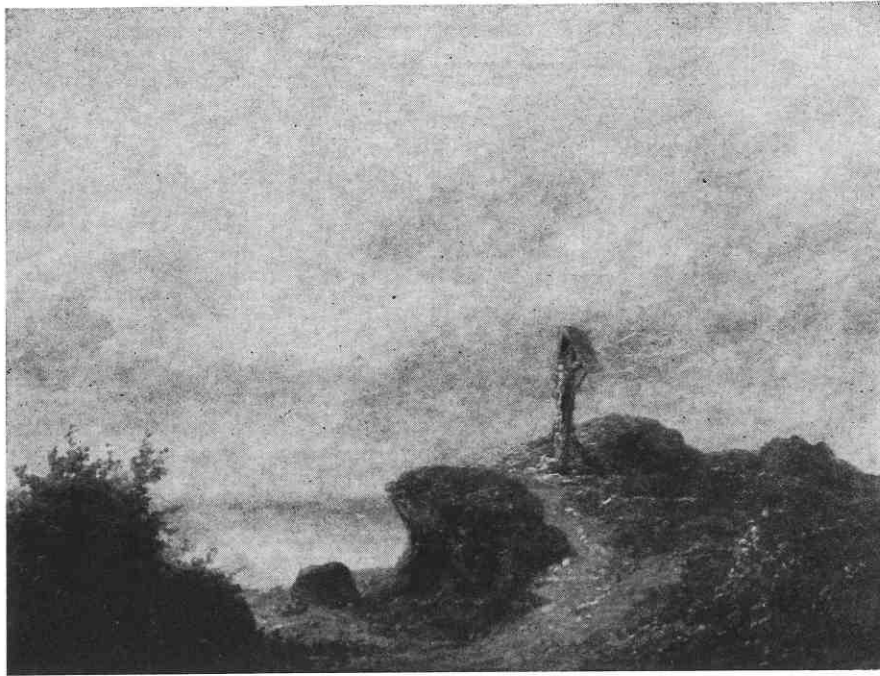
² Dr Josip Bösendorfer: Počeci umjetnosti u Osijeku. Osijek 1935.

rijetke prirodne pojave, bili su česta tema u austrijskom slikarstvu na početku i u prvim decenijama prošlog stoljeća. Njegovali su to slikarstvo poglavito Michael Wutky (1739—1823), Lorenz Schönberger (1758—1847) i J. N. Schödlberger (1777—1853). Ističemo ovdje posebno Schödlbergera, jer je u njegovu atelijeru radio Hötzendorf za svojeg boravka u Beču. Schödlberger je inače bio cijenjeni bečki pejzažist, slikao je idealni talijanski pejzaž u duhu Poussina i Cl. Lorraina, ali je također rado slikao efekte u prirodi, noćne rasvjete, mjesečine, prirodne fenomene, a postao je poznat slikanjem vodopada rijeke Traun u brojnim varijantama. Istina, 1850. godine, kad su nastale naše dvije slike,

slikanje efekta nije više bilo u modi u bečkom slikarstvu, ali Hötzendorf, u svojoj provincijskoj osamljenosti bez veze sa zbivanjem u austrijskoj metropoli, nastavlja i dalje sa slikanjem noćnih vatara i požarnih sutona, slijedeći glas svoje romantične konstitucije.

Druga slika, tj. »Pejzaž s ruinom« (ulje na platnu, 26 × 35cm, sign. d. d. »Hötzendorf 851«, vlasništvo Paje Kanižaja, Zagreb), odvodi nas u predio s ruševnom gradinom, koja zauzima cijeli prednji plan. Slikar je zauzeo takvu pozicionu točku motrenja da iz žablje perspektive gleda pred sobom ruinski prizor, projiciran prema nebu u razlomlje-

noj i krivudavoj obrisnoj liniji zidovlja, kule, terena. Zdesna je istaknut zidni ugao s puškarnicama, dok na lijevoj strani strši visoko u zrak ostatak kule. Na zemljištu sprijeda je kamenje i oboreno stablo, nešto podalje grmlje i drveće.

Motiv je ruinski. Gradina stoji pred nama u svojem ruševnom stanju uvučena u tišinu napuštenosti. Misao vodi u prošlost, u meditiranje o prolaznosti, o propadanju i laganom umiranju. Taj je dojam još pojačan situiranjem motiva u plan slike. Time što su ruševine postavljene u prednji prostor slike, bez vidika u daljinu, samo s isječkom oblačnog neba uokvirenog linijom obrisa zidovlja, stvorena je napetost između bliskog i udaljenog plana, u misaonom sloju između sadašnjosti i prošlosti.

Mogli bismo pretpostaviti da je taj romantični motiv plod imaginacije slikara sklonog maštanju, ali u našem slučaju riječ je o posve konkretnoj ruševini, naime o fragmentu orahovičke gradine. Potvrdu za to pružio nam je sam Hötzendorf u svojem poznatom albumu crteža olovkom, izloženom u Zagrebu na Gospodarskoj izložbi 1864. godine. U toj se mapi nalazi i crtež pod nazivom »Ruševine Orahovice — fragment s kulom«, koji je upravo u tom fragmentu s kulom potpuno istovjetan s kulom na našoj slici. No dok nam se či-

ni da na uljanoj slici više prevladavaju elementi realističke opservacije, na crtežu kao da prevladava aranžman. Osim toga, Hötzendorf na crtežu razmiče prostor između kule i zida kako bi nam otvorio vidik u pozadinu, na isječak pejzaža koji nestaje u lakoj izmaglici na horizontu. Kod uljane slike uvučeni smo u svijet prošlosti, zatvoreni smo u njegovu tužnu i melankoličnu egzistenciju samoće i umiranja.

Hötzendorfovo romantično raspoloženje još je jače došlo do izražaja na slici »Suton« (ulje na platnu, 26 × 33cm, sign. d. d. »Hötzendorf 867«, vlasništvo Galerije likovnih umjetnosti, Osijek).⁴ To je mala slika s motivom raspeća na uzvisini u sutonskoj atmosferi. Na njoj dominira karminsko rumenilo sa smeđasto-violetnim zasjenjenjima, kolorit koji podsjeća na sutonske prizore C. D. Friedricha. Raspeće je svojim istaknutim položajem nosilac romantičnog ugođaja slike, kojemu čudesno obličje obronka i njegova nemirna kon-

4

Iz signature se vidi da se slikar na tom platnu potpisao sa »Hetzendorf«, dok je na ostalim dvjema slikama potpis »Hötzendorf«. To ne treba da zbunjuje. Naš se slikar do otprilike 1862. potpisivao »Hötzendorf«, kasnije »Hetzendorf«.

turna linija daju pojačan intenzitet. Nemir u obrisu potencira još i puteljak što se krivudavo i žustro probija prema uzvisini.

Ako je na prethodnoj slici sve bilo nekako utonulo u sanjiv mir, na »Sutonu« je uznemirenost, neko pritajeno uzbuđenje, izbilo u prvi plan emocionalnog djelovanja. To nije tihi smiraj dana, blagi sfumato na prijelazu u noć. Naprotiv, sve je u lakoj pokretljivosti, naglašeno valovitim obrisom uzvisine. Bizarna je konfiguracija toga tla, koje se propinje uvis i zatvara vidik na horizont, a istodobno otvara pogled na jezero, na njegovu lako uzburkanu površinu i na jedrenjak što plovi u daljini. Da bi cijelu tu pejzažnu scenu nešto uvukao u dubinu, Hötzen Dorf smješta u lijevi donji kut oveći grm i presijeca ga rubovima slike, čime polučuje perspektivni pomak u prostor.

U sklopu tih prinova dolazimo i do jedne sporne slike, koja nas također dovodi u vezu s imenom Hötzen Dorf. Riječ je o akvarelu-gvašu (dimenzije 44 × 66cm) s motivom stjenovitog pejzaža, iz zbirke P. Kanižaja, Zagreb. Slika je signirana »Conrad v. Hötzen Dorf ... 847«. Tko je autor slike? Pitanje se opravdano postavlja, jer s prezimenom Conrad v. Hötzen Dorf poznajemo za sada Franju Hötzen Dorfa (1770—1841), drugog učitelja na Gradskoj risarskoj školi u Osijeku, i njegova sina

Huga, također učitelja crtanja na toj školi. Toj dvojici pridružuje se i treći, Otto Hötzen Dorf, za čije postojanje saznajemo iz osmrtnice Huga Hötzen Dorfa, u kojoj se Otto spominje kao Hugov brat, dakle je jedan od sinova Franje Hötzen Dorfa.

Autorstvo Franje Hötzen Dorfa ovdje ne dolazi u obzir, jer je on bio već 6 godina mrtav u vrijeme nastajanja te slike. Ne možemo se odlučiti ni za Huga Hötzen Dorfa, kad signature na njegovim slikama usporedimo s potpisom na ovoj slici. Hötzen Dorf je malokad stavljaao na slike puno prezime, Conrad v. Hötzen Dorf, obično samo »Hötzen Dorf ili »Hetzendorf«. Kadgod bi stavljaao i »v.«, kao na mnogim crtežima iz mape crteža iz 1864. godine. Nadalje, što je posebno karakteristično, završno slovo »f« kod prezimena obično bi produžio s nekoliko ornamentalnih vijuga, dok bi početno slovo »H« počesto ukrasio linijom velikog zamaha. Nasuprot tome, na spornoj slici signatura je pisana sitnim slovima i njezin karakter posve odudara od onoga na Huginim slikama.

Prema tome ostaje još samo mogućnost da slika potječe od Otta Hötzen Dorfa, a ta je mogućnost i vjerojatna, jer je Otto Hötzen Dorf, jednako kao i Hugo, bio učitelj crtanja, neko vrijeme čak zajedno, na školi u Rumi. Naime, Hugo je služio na ško-

li u Rumi od 1827—1835. g., kada je otišao u Osijek, dok je Otto u Rumi, u istom svojstvu, služio od 1834—1870. god. Ne znamo gdje se Otto slikarski školovao, no poslije stupanja u mirovinu 1870. god. preselio je u Graz i ondje umro 14. 8. 1883. god.⁵ O njegovom slikarskom radu do sada nije ništa poznato, dok je o slikarskoj aktivnosti Huga Hötendorfa u Rumi zabilježeno da je 1834. god. izradio za tamošnju katoličku crkvu oltarsku sliku sv. Ivana Nepomuka i za to primio 146 guldena i 41 kr, što je Hötendorf potvrdio namirom od 20. 10. 1834. god.⁶ Zanimljivo je, da potpis na namiri nosi upravo sve one karakteristike koje smo gore opisali.

Ovo bi, dakle, bila prva veća poznata slika Otta Hötendorfa, četvrtog člana slikarske obitelji Hötendorf (uz Franju, Huga i Amaliju). Otto je volio putovati, pa je izradio mali »Skizzenbuch«, na kojem je i sebe prikazivao u raznim prigodama. Jedan list iz te crtanke, primjerice, prikazuje učiteljski stan u Indiji 1860. god., crtež perom, figure su kolorirane. Sličan »Skizzenbuch« izradio je i Hugo Hötendorf 1863. god. koji je, međutim, za vrijeme posljednjeg rata nestao.

5 Školska spomenica niže pučke škole u Rumi, sastavio i do kraja škol. god. 1890—91 bilježio Jakov Göszl, ravnajući učitelj.

6 Die Geschichte der Marktgemeinde Ruma von Carl Bischof d. J. Ruma-Jettingen, 1958; Dr Slavko Gavrilović, Ruma — trgovište u Sremu, Novi Sad 1969.

Slika prikazuje brdski krajolik, zapravo klanac okružen strmim kamenim stijenama, na čijem podnožju zdesna miruje potok, slijeva je šumarak crnogoričnog i bjelogoričnog drveća. Iako ponešto tvrdo rađena, slika odaje vještu ruku i pomnu obradu, a tonski je stimulirana na sivo-zelenu skalu.

Napokon dolazimo i do Waldingerove slike »Kapelja sv. Bartolomeja na Königsseeu« (slikana na malkartonu i kaširana na platno, 38 × 57cm, sign. d. d. »Waldinger 1870«, vlasništvo Galerije likovnih umjetnosti, Osijek). Kao što proizlazi iz signature, slika je nastala 1870, dakle u godini kad je Waldinger dobio stipendij Zemaljske vlade u Zagrebu u iznosu od 300 for. za »naobraženje u slikarskoj struci okolica na veliko-vojvodskoj akademiji u Weimaru«, s tim da stipendij prima od 1. srpnja 1870. godine i uz uvjet da »svoje izvorne proizvode u gradu Zagrebu u svoje vrijeme izloži«.⁷

Iz Waldingerove je biografije poznato da taj stipendij nije mogao u cijelosti iskoristiti zbog francusko-njemačkog rata: iz Weimara se vratio u Beč i ondje proveo ostatak svoga stipendijskog vremena. Iz Beča je na početku 1871. godine poslao u Zagreb jedan krajolik, da bi time udovoljio svo-

7 Historijski arhiv, Osijek, sp. 4322/871, sp. 2933/870.

joj stipendijskoj obvezi i potvrdio svoj napredak u radu. Iz novinskih bilješki koje su registrirale taj događaj saznajemo samo da je u ožujku 1871. godine izložio u Narodnom domu jedan krajolik, ali što je taj krajolik prikazivao, o tome nema podataka.

U to vrijeme, dakle, nastala je »Kapela sv. Bartolomeja na Königsseeu«. Prikazuje prošteničku crkvu sv. Bartolomeja na obali Königsseea, na travnatoj poljani.⁸ Četiri tornjića s kupolom u obliku lukovica, ravno krovništvo, tri duguljasta gotska prozora crkve, zatim pročelje s ulaznim vratima i brojnim prozorima, kao i ostala zdanja što se nadovezuju, vrlo su precizno crtana i slikarski izvedena. Prednji plan slike zauzima tamna površina duboke jezerske vode⁹ i kamene gromade u lijevom prednjem kutu, među koje se uvukao duguljast čamac svojim prednjim dijelom. Znalačka obrada kamena i njegove strukture, gotovo sitnoslikarski izrađeno močvarno bilje, šaš, trstika, cvijeće, karakteristika je prednjeg plana. Pozadinu zatvara lijeva planinski vis obrastao šumom, a spušta se u oštroj dijagonali prema zgradama oko crkve, dok desnu stranu ispunja strmo gorje Watzmanna, čije se forme blago gube u lakoj izmaglici što je stvara prostorna udaljenost.

Isti motiv, gledan s iste točke motrenja, nalazimo još jednom u Waldingerovu opusu u slici istoi-

menog naslova, samo što je ta druga slika nešto manjeg formata, 30 × 47 cm, a datirana je 1879. godinom. Što se formata tiče, čini se da je ta druga slika prvobitno bila iste veličine kao i ona iz 1870, ali je kasnije, iz bilo kojeg razloga, smanjena, naime odsječena na desnom rubu, tako da je uz taj rub ostalo samo jedno stablo s krošnjom, dok su ostala stabla otpala. Također je odsječen i gornji rub slike upravo u visini ispod vrha krošnje presječenog drveta na desnom rubu, tako da se vidi lijeva zasjenjena planina i u malom isječku osvijetljeni Watzmann.

U kojem odnosu stoje obje slike, gledano sa stajališta godina njihova nastajanja? Nije sačuvan crtež po kojemu je nastala slika iz 1870. godine, ali nema sumnje da je ona poslužila kao uzorak za sliku iz 1879. godine, jer je istovjetnost transkripcije, čak i u najmanjim detaljima, potpuna. Da je za drugu sliku poslužio kao uzorak kakav raniji crtež, moralo bi doći do bilo kakvih odstupanja, što ovdje nije slučaj. Iz toga slijedi da je 1879. godine prva slika još bila u Waldingerovu posjedu i da je po njoj napravio tu repliku, ali u povodu čega, ne znamo. Također ne znamo kako je slika iz 1870. godine došla u ruke stranog kupca u Austriji, odakle je dospjela u posjed Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku. Slika iz 1879. godine bila je u posjedu obitelji Waldinger, te je otkupom nabavljena za Modernu galeriju u Zagrebu, gdje se sada nalazi.

8

Crkva sv. Bartolomeja postojala je još od 1134, a obnovljena je 1697. po uzoru na salzburšku katedralu.

9

Dubina jezera doseže mjestimično i do 188 m.